

דבר העורכים

גיליון 11 של גילוי דעת מלא כרימון: הוא מכיל ארבעה מאמרים, מסה ושתי ביקורות ספרים, כולם עוסקים במגוון היבטים בתחומי החינוך והחברה. הקוראים יוכלו למצוא בו דיון בסיבות לפערים במערכת החינוך, בנחיצותה של הרחבת האוטונומיה למורים, ברעיונותיהם של ג'ון דיואי ומוריס מרלו־פונטי, ואף קריאה למחקר אמיץ על תופעת ה"ירידה" מן הארץ בתקופת המנדט.

ניסיונות להתערבות חיצונית במתרחש בין כותלי הכיתה אינם דבר חדש, אך נראה שהם התעצמו לאחרונה. אורית שורץ־פרנקו דנה במידת החופש הנתונה בידי המורים בכיתה, ונעזרת לשם כך ברעיונותיהם של ז'אן פול סארטר ושל פילוסוף החינוך ג'וזף שוואב. בכל רגע נתון, טוענת שורץ־פרנקו, עומדים המורים בפני ההכרח לבחור באחת מתוך שורה של אפשרויות פעולה העולות מתוך מגוון סיטואציות המתרחשות בכיתה במהלך ההוראה. עקב זאת, לטענתה, מעשה ההוראה על פי הגדרתו אינו יכול להיות כפוף לפרוטוקול הנחיות חיצוני, שכן המורים "עובדים עם החומר המורכב והבלתי צפוי ביותר – האדם". הדבר נכון הן בנוגע לסוגיות של משמעת והן בנוגע לתוכני השיעורים. המורה, קובעת שורץ־פרנקו, "נידונה להיות חופשייה", גם מתוקף מצבה הקיומי כבעלת חירות ואחריות (סארטר) וגם בעקבות אפיון ההוראה כאמנות מעשית (שוואב), כלומר, מסיבות אקזיסטנציאליות ומעשיות כאחד. לרעיון זה יש השלכה ישירה על התכונות הרצויות ביותר אצל מורה: עליו להיות חקרני, פרשני ואוטונומי. כדי להביא לידי ביטוי מעשי את מסקנותיה שורץ־פרנקו ממליצה להרחיב חלקית את הריבונות של המורים בכיתה ולהציב מורים במוקדי קבלת ההחלטות של מערכת החינוך.

הילה טל מחילה את עיקרי התאוריה המוסדית החדשה (new institutional theory) על שדה החינוך במטרה להסביר את הפערים במערכת החינוך וביחוד את הפער בין הצהרותיה לבין העשייה בשטח. מסקנתה היא שהפערים אינם מקריים ואפילו לא תולדה של נסיבות משתנות, אלא נובעים באופן מובנה מהפערים שבין

מגוון שלם של אילוצים ופעולות, הנחוצים כולם – בשל הלגיטימציה שהם מעניקים למערכת החינוך לשם השגת משאבים לצורכי הישרדותה. כך מוסיפה מערכת זו לפעול בזירה מרובת שחקנים, סדרי יום וכוחות: מורים, תלמידים, בית ספר, משרד החינוך והחברה הישראלית כולה. טל מדגימה את טענתה בעזרת ניתוח מפורט של שתי דוגמאות. מערכת החינוך מצהירה שמטרתה לצמצם פערים ולהעניק שוויון הזדמנויות, וגם לפעול לצמצום פערים מגדריים ולאסור על אפליה חברתית מגדרית. אלא שבפועל לא מתבצעות פעולות מערכתיות רחבות היקף שהיה בהן הכרח לו הייתה הסביבה שבה פועלים בתי הספר מעוניינת באמת ובתמים להשיג יעדים אלה, אלא רק פעולות נקודתיות שאינן משנות את התמונה הכללית. מדוע? טל טוענת שכדי לחולל שינוי עומק בנושאים אלה צריך היה, בין השאר, לעודד שיח ביקורתי בקרב המורים. דא עקא, שיח כזה היה עשוי להיות מופנה בשלב כלשהו כלפי המערכת עצמה המעסיקה אותם, שכן בכוחו לחשוף כשלים וסתירות מערכתיות מבוניות, דבר שהיה מאיים על יכולתה של המערכת לפעול. לכן, בעיני טל הפער בין המוצהר לנעשה בשדה החינוך הוא מבני והכרחי, מכיוון שזוהי הדרך היחידה שבה בתי הספר ומערכת החינוך יכולים להמשיך לשרוד. בסופו של דבר, היא טוענת, בתי הספר ומערכת החינוך מוגבלים מאוד ביכולתם לשנות את כללי המערכת החברתית שהם פועלים בה.

שלומית תמרי בוחנת במאמרה את תופעת השבטיות האורבנית בעיירות הבדווים בנגב ואת השפעתה על מעמדן וזכויותיהן של הנשים הבדוויות, באמצעות המושגים "מרחב חברתי" או "מרחב משותף" מבית מדרשו של הפילוסוף מוריס מרלז'פונטי. גישתו של מרלז'פונטי משמשת נקודת מוצא לדיון בהערכת הפתרונות התכנוניים לערים הבדוויות בנגב. המאמר מתמקד בסוגיה של יצירת תודעה חברתית או מרחב חברתי משותף למתכננים ולקהל צרכני התכניות. תפיסתו של מרלז'פונטי רלוונטית ומעניינת: הבנייה של תודעה חברתית או מרחב חברתי מתרחשת לטענתו על בסיס התנסויות ישירות בעולם. תמרי מראה כי ממשלות ישראל לדורותיהן נקטו מדיניות שמטרתה הייתה להשיג שינוי תרבותי יסודי בקרב הבדווים באמצעות עיורם, שנועד להרחיקם מהתרבות הבדווית המסורתית המספקת את הבסיס העיקרי לטיעונם בסכסוך הקרקעות בינם לבין המדינה. שינוי זה אמור היה לפרק את המסגרות השבטיות ולדחוף לכיוון של אינדיבידואליזם בסגנון מערבי, ולהקל בכך את הדיון בסוגיית הקרקעות. אך המתכננים היהודים מתקשים לבנות תודעה חברתית משותפת עם כלל האוכלוסייה הבדווית שעבורה

הם מתכננים, ו"האחרים המשמעותיים" היחידים שעמם מתנהל הדיאלוג הם גברים מבוגרים המייצגים את הפטריארכיה. תמרי מדגימה כיצד אינטרסים אלה של הפטריארכיה הברווית זוכים לעדיפות בתכנון המרחב של עיירות הברווים בדרום. באופן אירוני, דווקא הניסיונות להפיק לקחים משגיאות העבר, ובעיקר היעדר הדיאלוג עם החברה הברווית, מעניקים לגיטימציה לשעתוק ואף לחיזוק המבנה הפטריארכלי בקרב הברווים. מניתוח התכנון של ערי הברווים נגב שעורכת תמרי עולה מסקנתה העיקרית: המתכננים לא השכילו לשקלל את צורכי הנשים ואת עמדותיהן בעת תכנון היישובים, ולכן הנשים נפגעו מאוד מהמעבר לערים. כך נוצרה שבטיות עירונית חדשה הגובה, כפי שטוענת תמרי, מחיר גבוה בעיקר מנשים, שמעמדן בחברה הברווית הפך פגיע אף יותר מלפני תהליך העיור.

הרצל ברוך מציע קריאה מחודשת ברעיונותיו ההומניסטיים של הפילוסוף ג'ון דיואי, וחותר למזג את הפרשנויות השונות שניתנו לרעיונותיו – מדעית, דמוקרטית, דתית ופרגמטית – לכדי גישה הומניסטית כוללת, שיש בה רציפות רעיונית. דיואי הוטרד מאוד מהשאלה מדוע המדע ושימושו אינם מנותבים למטרות הומניסטיות, אלא מיושמים למעשה לעתים קרובות למטרות הרסניות. הדמוקרטיה והארגון מחדש של מדעי החברה אמורים היו, לדעת דיואי, לפתור את הבעיה לפחות חלקית. אך בכך לא היה די, ולכן הוא ייחס חשיבות רבה גם לערכים ולעקרונות שהוא כינה "דתיים", אם כי לא לדת ספציפית. מרכיב האמונה והרוח בדת הוא שדיבר אל דיואי. ברוך מדגיש את המאמץ שלו ליישב בין התפתחויות המדע והטכנולוגיה לבין מגמות הומניסטיות, ומציע להעניק משקל רב יותר לרכיב האסתטי-מתבונן (קונטמפלטיבי) בהגותו כבסיס לפרשנות נכונה שלו. מתוך הערכים שגייס דיואי מעולם הניסיון הדתי מבליט ברוך את הכוח הרגשי הלא-רצוני ובייחוד את היכולת לבטא ספונטניות. כוונתו של דיואי, טוען ברוך, אינה לדת ממוסדת, אלא לחוויה אמנותית ודתית ייחודית, המבוססת על רגש ספונטני ובסופו של דבר אסתטי.

מאיר מרגלית דן במסתו בסוגיה הרגישה עד היום של ה"ירידה" מהארץ ומעמיד במרכז את התופעה הזאת כפי שבאה לידי ביטוי ביישוב היהודי בפלשתינה-א"י בתקופת המנדט. לטענתו, ערפול שאפשר לכנותו מייתי אופף את התופעה, שבמדינות אחרות נתפסת כאקט הגירה לגיטימי לגמרי. על אף המספרים הגדולים יחסית של יורדים בתקופה שקדמה להקמת המדינה, הדיון ההיסטוריוגרפי בנושא דל למדי. מרגלית מזכיר לנו שהסיבות לשכחת אירועים אינן נופלות כחשיבותן

מהסיבות לזכירתם, והוא סוקר אותן: עזיבת הארץ נתפסה כאקט של חולשה אישית; הקושי לקטלג את הקטגוריה החברתית שהיורדים השתייכו אליה; והפגיעה הפוטנציאלית שהתייחסות לסוגיה זו עלולה לגרום לקוהרנטיות של הסיפור הציוני המיתולוגי. מרגלית תוהה שמא היעדר דיון עמוק בתופעה רומז על חרדה מפני אובדן המפעל הציוני, וקורא לתיקון העוול הנרטיבי ההיסטורי, להקשבה לקולות העוזבים, ובסופו של דבר להתמודדות כנה ואמיצה עם הזיכרון ההיסטורי המודחק. את הגיליון חותמים שני מאמרי ביקורת ספרים. שי פרוגל סוקר את הספר **חינוך: שאלות האדם**. אסופה זו, בשני כרכים, בעריכת ישעיהו תדמור ועמיר פריימן, מכילה שפע של מאמרים שכתבו מגוון חוקרים. לדעת פרוגל, התוצאה היא מנעד רחב של השקפות וטיעונים מאירי עיניים ומעוררי מחשבה, אך איכותם של המאמרים אינה אחידה. פרוגל מתפלמס ברשימתו עם המאמרים שנראים לו טובים במיוחד, ומוצא בחלקם לא רק נקודות זכות אלא גם נקודות תורפה, כגון מידה לא מספקת של ביקורתיות או חידוש. כך או אחרת, הוא סבור כי האסופה תיטיב לשרת אנשי חינוך באשר הם.

אברהם פרנק סוקר את ספרה של יולי תמיר, מי מפחד משוויון? על חינוך וחברה בישראל, ורואה בו ספר חשוב ומקצועי. מוקד הספר, טוען פרנק, הוא הדיון בשאלה "מי מפחד מהחינוך הציבורי?". הספר דן באריכות בקשיים של המערכת הציבורית ובאתגר שמציבים בפניה לחצים מלמטה ברמות הופעתם של בתי הספר הפרטיים. תמיר דוגלת בחינוך מעורב ובבתי ספר הטרוגניים מבחינה חברתית-כלכלית, אך פרנק, אף שהוא מסכים עם השאיפה הזאת, חושב שזו משאלת לב לא מציאותית, ואף טוען שתמיר מפריכה בעצמה את האפשרות שכך יקרה. הבעיה, טוען פרנק, עמוקה מכפי שמזהה תמיר, והיא נובעת בין היתר מרצונם של ההורים להעניק לילדיהם חינוך משמעותי – חינוך שאין הם מוצאים במערכת הציבורית. בסופו של דבר, הוא סבור, החולי העמוק של מערכת החינוך נובע מאי-יכולתה לקבוע מטרות ארוכות טווח ולממשן, בעיקר עקב חילופם התכוף של שרי החינוך. פרנק מעלה גורם נוסף לרצונם של הורים לפנות לחינוך פרטי, שתמיר אינה מציינת בספרה, והוא התפיסה הפדגוגית המיושנת המאפיינת לדעתו את מערכת החינוך הישראלית. עם זאת, לדעתו נקודת התורפה העיקרית בספרה של תמיר היא אחרת: היעדר דיון בצורך במתן אוטונומיה חינוכית למורים ולמנהלים בכל הנוגע לבניית תכניות הלימודים, לקביעת דרכי ההוראה ולהחלטות על אופן הערכת התלמידים. סוגיה זו עומדת היום במוקד השיח החינוכי בעולם, ולדעת פרנק אין לראות בה

איום על השוויון החברתי, כפי שסבורה תמיר. קריאה זו לאוטונומיות של בתי הספר ושל המורים מהדהדת את קריאתה של שורץ-פרנקו במאמר הפותח ומעוררת חשיבה נוספת על נחיצותה.

פרופ' נמרוד אלוני, עורך ראשי
ד"ר מעין מזור, עורך בפועל
ד"ר אמנון יובל, עורך מדעי